

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET
Tudomány és hagyományőrzés

MTA BTK MÖT Kiadványok 1.

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Sorozatszerkesztők

Vásáry István – Fodor Pál

MTA BTK MÖT Kiadványok 1.

MAGYAR ÖSTÖRTÉNET

Tudomány és hagyományörzés

Szerkesztették
Sudár Balázs
Szentpéteri József
Petkes Zsolt
Lezsák Gabriella
Zsidai Zsuzsanna

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2014

A kötet az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2013. április 17–18-án tartott konferenciáján elhangzott előadásokat tartalmazza, megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

© Szerzők és szerkesztők, 2014
© MTA BTK, 2014

ISBN 978-963-9627-87-1
ISSN 2064-9918

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

A borítón szereplő szubbotyici csat digitális képét Ambrus Edit készítette
Türk Attila OTKA 106369 sz. projektje keretében

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító és tördelés: Horváth Imre
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

FODOR PÁL Tudomány és hagyományörzés – konferenciamegnyitó	7	RASKÓ ISTVÁN Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai	169
PÁLINKÁS JÓZSEF „A magyar őstörténetről mindenkinek véleménye van”	9	CSÖSZ ARANKA–MENDE BALÁZS GUSZTÁV Beszámoló a Kárpát-medence 7–10. századi népességén végzett archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről	173
VÁSÁRY ISTVÁN Tudomány és hagyományörzés (Bevezető előadás)	11	KOVÁCS LÁSZLÓ Elnöki zárzó – Régészet, embertan, genetika szekció	179
RÉGÉSZET – EMBERTAN – GENETIKA		NYELVTÖRTÉNET	
TÜRK ATTILA A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők)	19	BAKRÓ-NAGY MARIANNE Módszerek a nyelvi őstörténet kutatásában: az ugor példa	193
SZŐKE BÉLA MIKLÓS A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás	31	AGYAGÁSI KLÁRA A magyar–török nyelvi kapcsolatok	199
SZENTPÉTERI JÓZSEF Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez	43	ZOLTÁN ANDRÁS A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok	205
FODOR ISTVÁN Elnöki zárzó – Megjegyzések a szekció első három előadásához	55	HOFFMANN ISTVÁN A helynevek mint az őstörténet forrásai	211
RÉVÉSZ LÁSZLÓ A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban (Módszertani áttekintés)	63	HONTI LÁSZLÓ Elnöki zárzó – Nyelvtörténet szekció	219
TAKÁCS MIKLÓS A honfoglalás kor és a településrégészet (Települési struktúrák, a társadalmi szervezet értelmezései, az etnikai azonosítás buktatói)	137	MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	
FÓTHI ERZSÉBET A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai	151	VOIGT VILMOS A magyar ősköltészet	225
		HOPPÁL MIHÁLY A magyar ősvalláskutatás (új) útjai	231
		PAKSA KATALIN A magyar zene őstörténete (Kérdések és válaszok)	239
		PALÁDI-KOVÁCS ATTILA Elnöki zárzó – Művelődéstörténet szekció	251

TÖRTÉNELEM – ÍROTT FORRÁSOK

ZIMONYI ISTVÁN	
Arab források a honfoglalás kori magyarokról	257
FARKAS ZOLTÁN	
A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai	267
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	
Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források	273
SZABADOS GYÖRGY	
Identitásformák és hagyományok	289
ZSOLDOS ATTILA	
Elnöki zárszó – Történelem – írott források szekció	307

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

BENKŐ ELEK	
A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben (Régészeti és történeti jegyzetek)	311
SÁNDOR KLÁRA	
A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei	329
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
Hunok és nem csak jezsuiták (A magyar őstörténetírás hőskorából)	343
MESTER BÉLA	
Vita a magyarok őstörténetéről Világos után	349

MIKOS ÉVA	
A honfoglalás a folklórban és a populáris kultúrában, avagy a honfoglalás néphagyományának forrásai	361

GLATZ FERENC	
Elnöki zárszó – Tudománytörténet szekció (Az őstörténelem kutatásának hasznáról)	381

TUDOMÁNYOS REKONSTRUKCIÓ ÉS HAGYOMÁNYŐRZÉS

BÍRÓ ÁDÁM–BENCsik PÉTER	
Régészeti leletanyagból hagyományélesztés? (A magyarhomorog-könyadombi 103. sír újrekonstrukciója)	387

IGAZ LEVENTE	
Hagyományörzés, kísérleti régészet: Elmélet és gyakorlat Európában és Magyarországon	413

MAGYAR ATTILA	
Történelmiélelmód-rekonstrukció, avagy a 10–11. századot bemutató reenactment központ Szigethalmon (Emese Park élő múzeumfalu)	421

SUDÁR BALÁZS	
Elnöki zárszó – Tudományos rekonstrukció és hagyományörzés szekció (A honfoglalás kori hagyományörzés útjai Magyarországon)	425

RÓNA-TAS ANDRÁS	
Zárszó – Az őstörténeti konferencia hozadéka	427

A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei

SÁNDOR KLÁRA

Benkő Elek jelen kötetben megjelent tanulmányában bemutatta azokat a székelyföldi feliratokat, amelyek kétséget nem hagyva bizonyítják, hogy Székelyföldön a székely írásnak saját hagyománya, pontosabban egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő hagyományai voltak, mai ismereteink szerint a 13. század vége és a 17. század közepe között egészen biztosan. Az is kétségtelen, hogy e hagyomány nem volt kiterjedt, és nem volt „népi” sem abban az értelemben, hogy a feliratok készítői írástudók – papok és mesteremberek – voltak, akik a székely betűket nem a tartalom közlése kedvéért használták, hanem székely identitásuk felmutatásaképpen.

Még nyilvánvalóbb az írás szimbolikus funkciója a Székelyföldön kívüli használatban – de ezekben az esetekben értelemszerűen nem a székely identitás jelzését szolgálta a székely írás. Jelen írásom tárgya a 19. század előtti nem székely használat főbb funkcióinak bemutatása.

A székely írás első említésének Kézai Simon krónikáját szokás tartani. Kézai a huntörténetbe – közelebbről a székelyek származásáról szóló részbe – ágyazva írta le, hogy a sicambriai csatából a „Csigla mezejére” elmenekülő háromezer férfi (akik a nyugati népektől való félelmükben nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték magukat) utódai a Pannóniába másodszor is bevonuló magyarok elé mentek, és velük együtt foglalták el Pannóniát, ezért részt kaptak belőle: „a blakokkal együtt a határvidék hegyei között kapták meg részüket, így hát a blakokkal elkeveredve állítólag azok betűit használják.”¹

A székely írás kutatásának hagyománya szerint ez a székely írás első említése, de nem mindenki fogadta el, hogy Kun László krónikása valóban a székely ábécéről beszélt – kiindulva abból, hogy Kézai szerint azt a népet, amellyel a székelyek keveredtek, *blak*nak (*blaci*) hívták. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a korábban a romanizált népekre, aztán a Kárpát-medence frank népességére vonatkozó népnevet Anonymus és Kézai már egyértelműen a románok megjelölésére

használta, azaz a később általánossá vált *vlah* (> *oláh*) népnévvel azonos jelentésben.² Erre alapozva vélte Püspöki Nagy Péter,³ hogy Kézai följegyzése valójában az ortodox kereszténységre tért vlahok (románok) által használt ószláv írásra vonatkozik. Ez a föltételezés azonban meglehetősen valószínűtlen. Először is, Kézai értesülései igen pontatlanok, maga írja, hogy a székelyek betűit sosem látta, csak hallott róluk. Másrészt semmi nyoma annak, hogy a székelyek a latin és a székely betűkön kívül bármilyen más ábécét használtak volna. A 13. század végéről – tehát Kézai idejéből – viszont a székely írásnak már van emléke, túl sok érv szól tehát az ellen, hogy Kézai, ha csak értesülésből és pontatlanul is, de ne a székely ábécéről beszélt volna.

Kézai egyértelműen kizárólag a székelyekhez kötötte az általa említett írást, és nem tudunk arról, hogy a 15. század előtt Székelyföldön kívül bárhol előbukkant volna székely ábécé vagy felirat. A Székelyföldön kívüli használat első nyomai Mátyás udvarába vezetnek.

Thuróczy János, Kézaihoz hasonlóan, szintén nagy figyelmet fordított a huntörténetre – érthetően, hiszen királya szívesen vette, ha a világhódító elődhöz hasonlítja, ennek megfelelően Thuróczy krónikájának augsburgi kiadásában *Attila secundus*nak nevezte Mátyást, Attila országlását és birodalmát pedig úgy állította be művében, mint Mátyás uralkodásának elő- és tükörképét. Éppen ezért igen elnéző volt a hun uralkodóval szemben: „senki nem nyert még e világi dicsőséget anélkül, hogy másoknak nyomorúságot okozott volna”, írta előszavában, és hosszan dohogott azon, hogy Attilát „az idegen népek gyűlölködése fosztotta meg” attól, hogy tetteihez méltón dicsőítsék.⁴ A szerző az ősnak tekintett szkítákról szóló ókori források tudósításaiából szintén csak a szkítákat kedvező színben feltüntető részeket emelte át munkájába.

2 Rásonyi László szerint a *blak* a *bulak* nevű, török eredetű törzsné a neve, amely a bolgárokkal együtt kerülhetett a Balkánra – ezt a nézetet azonban a szakirodalom lényegében egyöntetűen elutasítja. Rásonyi 1981.

3 Püspöki Nagy 1984, 22; Hunfalvy 1881, 183.

4 Thuróczy 2001, 9–10.

1 Kézai 1999, 102.

Thuróczy, mint Kézai után valamennyi magyar krónikás, szintén a magyarok közvetlen elődeinek tekintette a hunokat, a székelyek saját írását pedig érvként használta az ellen a vád ellen, hogy a hunok bárdolatlan barbárok lettek volna. Attila védelmezése kapcsán szólt arról, hogy a hunoknak volt írásbeliségük, s nem az ő hibájuk, hogy ennek kevés emléke maradt, hiszen ők inkább a kardforgatással voltak elfoglalva. Művének előszavában egyértelműen a hunok örökségének tartja a székelyek ábécéjét: „hiszen a mi korunkban is ugyanennek a népnek egy része, amely az erdélyi vidékeken él, valamilyen jeleket vés fába, s az efféle rovást úgy használja, mint a betűket.”⁵

A székelyek írása az előszó után a huntörténetben is föl bukkan, ugyanott, ahol Kézainál – mégis nagyon eltérve elődje krónikájától. Thuróczy a huntörténetben sok kiegészítéssel, de a lényegi üzenetet illetően elég hűen követte Kézai Simon gesztáját, ezért is föl tűnő, hogy a székelyekről és írásukról egészen másként vélekedett, mint elődje. Kézaival ellentétben, aki szerint a székelyek „keveredtek a blakokkal”, Thuróczy éppen azt emelte ki, hogy az ő népük nem „keveredett idegen vérrel”, s hogy erkölceikben is szigorúbbak, szokásaikban is mások, mint a többi magyar. Betűiket sem holmi oláh írásnak tartja, hanem a hun örökség megőrzésének: „Ők még nem felejtették el a szkíta betűket, nem is használnak tintát és papírt, hanem botokra vésik azokat rovás módjára.”⁶

Thuróczynál két figyelemre méltó újdonságot találunk a székely írással kapcsolatban. Az egyik az az igyekezet, amellyel Thuróczy kiemeli a székelyek szigorú erkölceit, és hogy „nem keveredtek idegen vérrel”. Ezzel a székelyeket éppen Kézai eredetközösség-elméletébe illesztve értékeli nagyra, ellenkezőjére fordítva Kézai vélekedését, aki a székelyek által használt betűket kifejezetten a blakokkal való keveredésükből származtatta. A másik újdonság: Thuróczy az első, aki a székelyek által használt írásrendszert kifejezetten fába rótt írásnak nevezi, és a szkíta–hun hagyományhoz köti. Az sem zárható ki, hogy a székelyek és a hunok egykori írásának emlegetése Thuróczynál talán bizonytalan kísérlet arra is, hogy valamiféle előzményeket teremtsen a Mátyás-udvar kiemelkedő humanistái szerint is csak éppen sarjadó magyar írásbeliségnek.⁷

Mátyás másik történetírója, Antonio Bonfini Thuróczynál sokkal nagyobb önállóságot mutatott *Magyar történetében*, forrásait nemcsak jelentősen kiegészítette a korábbiaknál sokkal bőségebb nyugati irodalommal, hanem át is értelmezte.⁸ A székelyekről és írásukról szóló részben viszont Bonfini csaknem szó szerint emelte át Thuróczy szövegét: „Ezek [a székelyek] idegenekkel ma sem kötnek házasságot, és különböznek a többi magyartól. Szkíta betűik vannak, amelyeket nem papírra írnak, hanem rövid pálcikába rónak, és kevés jellel sok gondolatot fejeznek ki.”⁹

Az aprócska hozzátoldás, amellyel Bonfini kiegészítette a Thuróczytól származó értesüléseket – azaz hogy a székelyek írásában kevés jellel sok értelmet fejeznek ki –, vagy a magánhangzók elhagyásának lehetőségére, vagy a betűk összevonására utalhat, s arra enged következtetni, hogy Bonfini Thuróczyn kívül más forrásból is tájékozódhatott a székelyek írásáról, vagyis az udvarban nyilván nem Thuróczy volt az egyetlen, aki tudott és beszélt róla. Az udvar harmadik történetírója, Pietro Ransano nem emlegette a székelyek betűit – igaz, a magyarok származásának tárgyalásában sem Thuróczyt követte.

Thuróczy toposzteremtő újításainak egyrészt az ad különös jelentőséget, hogy munkájához fölhasznált forrásain általában nagyon keveset módosított, figyelemfölkeltő tehát, hogy a székelyek írását illetően mégis ezt tette, másrészt az, hogy az udvarhoz köthető még egy olyan emléke a székely írásnak, amely nem pusztán a külön írás meglétére hívja föl a figyelmet, hanem kifejezetten azt állítja a középpontba, hogy a székelyek fába rótták a betűiket. Ez az emlék a székely írás legrégibb ismert ábécéje, a Nikolsburgi Ábécé.

A Nikolsburgi Ábécé 1933 novemberében került elő, amikor Luzernben elővezették a Dietrichstein hercegi család gazdag középkori kézirat- és nyomtatványgyűjteményt tartalmazó, a családnak a morvaországi nikolsburgi (mikulovi) várában lévő könyvtárát. Az ábécét tartalmazó hártylevelet Bartholomeus Anglicus *De proprietate rerum* című munkájának 1483-ban kiadott ősnomtatványához kötötték, a kötet hátsó védőlevelének versoján volt található.¹⁰

Pannoniusszal kezdődik, s hogy a magyarok mind Bonfini, mind Ransanus szerint sokkal inkább törődtek a hadakozással, mint a tollforgatással. Tarnai 1969, 24–25.

⁸ Kiadása: Bonfini 1995.

⁹ Uo., 154.

¹⁰ A Nikolsburgi Ábécét Jakubovich Emil tette közzé 1935-ben, a megszerzéséért folytatott küzdelem és az emlék részletes leírásával együtt. A székely ábécét tartalmazó hártylevél az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona. Jakubovich 1935, 1–17.

⁵ Thuróczy 2001, 10.

⁶ Uo., 58.

⁷ Annak ellenére sem zárhatjuk ezt ki – különösen ha a hunok mentegetését (nem volt idejük a harcok miatt irodalom létrehozására) is figyelembe vesszük –, hogy Mátyás udvarában általánosan elfogadott nézet volt, hogy a magyar irodalom Janus

A székely ábécét a lap felső felére írták, címként pedig a következő olvasható a jelek fölött: *Littere Siculorum, quas sculpunt vel cidunt in lignis* – azaz *A székelyek betűi, amelyeket fába rónak*. A lejegyzőnek – Thuróczyval teljes összhangban – annyira fontos volt, hogy a betűket a székelyek fába róják, hogy nemcsak a címmel hívta föl rá a figyelmet, hanem a betűk vonalai is fafaragást utánoznak.

A cím alatt jobbról balra haladó rendben következnek a székely betűk, két és fél sorban. Az egyes hangokat jelölő betűkön kívül ligatúrákat is föltüntetett az ábécé készítője, és a székely betűsört a székely írással írt *amen* szó zárja. A székely betűk fölé apró latin betűkkel hangértéküket is leírták. A Nikolsburgi Ábécé betűképzésének minden eleme megtalálható valamely más emléken, ligatúrái – tizennégyet hoz példának az ábécé – szintén könnyen elemeikre bonthatók, jó részük más ábécékben, Marsigliánál, Kájoninál vagy Tegedinél is megvan. Az <ö> és az <ü> hangértéke éppen fordítottja a más emlékekben lévőknek, csakúgy, mint a bolognai naptárban.

A székely ábécét tartalmazó lap alsó részén a *Littere Judaeorum et mensēs* címmel következik két sorban a héber ábécé, a harmadik sorban a betűk számértéke. A betűsor alá, középre írt cím két oldalán pedig hat-hat héber hónapnév olvasható, latin betűkkel.¹¹

Jakubovich a latin betűs írás sajátosságai alapján a 15. század közepére, illetve az azt követő évekre keltezte az ábécét, halványan a héber betűk formája is erre az időszakra utal.¹² A Jakubovich nyomán elterjedt vélemény szerint¹³ a korban megszokott magyar helyesírási gyakorlattól való eltérések arra utalnak, hogy nem magyar anyanyelvű lejegyző másolta valahonnan az ábécét, aki láthatóan nem ismerte jól a székely betűket, hiszen nem írta, hanem szinte rajzolta őket (hasonlóképp járt el a héber betűkkel is). Vékony Gábor eltért ettől a nézettől, és összefüggő, egységes elméletben próbálta megválaszolni azt a kérdést, hogy ki és miért készítette az ábécét, s hogyan került oda, ahol megtalálták. Elmélete szerint a Nikolsburgi Ábécét Janus Pannonius készítette egy naptárhoz, a naptárt pedig az általa írt grammatika részének szánta, annak belső lapján lett volna, s az ábécé Janus olmtüzi kapcsolatai révén került volna lelőhelyére, nevezetesen egykori diáktársának, az olmtüzi püspöknek küldte.¹⁴ Azt már Cornides Dániel is fölvetette, hogy Janus a

székely írás léte mellett „tanúskodott” elveszett nyelv-tanában. Szabó Károly azonban teljes joggal intett óvatosságra még ezzel az állítással kapcsolatban is: mivel a nyelvtant nem ismerjük, biztonsággal nem mondhatjuk ezt,¹⁵ jóllehet Janusnak szintúgy lehetett tudomása a székely írásról, mint kortársának, Thuróczynak. Vékony hipotézisláncának többi elemét sem igen lehetett igazolni korábban sem, és elmélete végképp megdőlt, amikor előkerült az ábécé eredetileg tartalmazó ősnymtatvány.

Ekkor sikerült közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy hogyan került egy székely ábécé Morvaországba. Korábban csak találgatni lehetett ezzel kapcsolatban: Vékonynál jóval közelebb járt az igazsághoz Róna-Tas András, aki először vetette föl, hogy Mátyás cseh bizalmasának, az olmtüzi püspöki kormányzónak kinevezett Filipec Jánosnak lehetett köze az ábécé Nikolsburgba kerüléséhez: az ő révén juthatott el az ősnymtatvány – és a hozzá kötött székely ábécé Morvaországba, valószínűleg egy magyarországi könyvtárból, talán éppen Váradról.¹⁶

Az már az árverési katalógusból is kiderült, hogy az ősnymtatvány egykor Philipi de Pencicz tulajdona volt, ezt díszes bejegyzés hirdeti a kötet első lapján. A könyv azonban sokáig bujkált, csak nemrégiben sikerült a nyomára akadni: ekkor derült ki, hogy az ábécén látható kézírás megegyezik a kötet több bejegyzésével, ezek az ősnymtatvány tulajdonosától, Pencsicei Fülöptől származnak – így vélhetően ő rajzolta a hártýára a székely és a héber ábécét is. Pencsiceiről nem sok mindent tudunk: szülővárosa Olmtütztől pár kilométerre található, így az imént említett Filipec János földije volt. Minden bizonnyal ismerték is egymást, mert Pencsicei Fülöp tagja volt annak az 1487-ben a francia udvarba küldött követségnek, amelyet éppen Filipec vezetett.¹⁷ Némi ismerettséggel a budai udvarban is rendelkezhetett Pencsicei, legalábbis erre lehet következtetni egyéb bejegyzéseiből, így a Nikolsburgi Ábécé közvetetten biztosan szintén Mátyás udvarához kapcsolható – már csak azért is, mert a Pencsiceit a szárnya alá vevő Filipec Thuróczy János krónikájához is kapcsolódik: ő alapította 1486-ban a brünni nyomdát, amelyben két évvel később Thuróczy *Chronicáját* nyomtatták. Jóllehet Szelp Szabolcs, aki nemrégiben azonosította az ősnymtatványt, azt tart-

11 A kéziratlap héber részéről: Dán 1964.

12 Jakubovich 1935; Dán 1964.

13 Jakubovich 1935.

14 Vékony 2004, 62–96.

15 Szabó 1866a, 138.

16 Róna-Tas 1985–1986, 86.

17 Az ősnymtatványt Szelp Szabolcs (2011) kutatta föl, tőle származik Pencsicei kézírásának és a Nikolsburgi Ábécé latin-betűs részeinek azonosítása is. Szelp 2011.

ja valószínűnek, hogy a Nikolsburgi Ábécé a Mátyás halálát követő években keletkezett,¹⁸ az nyilvánvaló, hogy Pencsicei valamilyen előképről másolta a székely ábécét, és akár Mátyás halála után jött létre az általunk ismert kézirat, akár nem, a kiindulópontul szolgáló eredeti sokkal nagyobb valószínűséggel készülhetett a hun hagyományra nagy hangsúlyt fektető Mátyás udvarában, mint Ulászlóéban.

Azt egyelőre nem tudjuk biztosan, hogy a székely és a héber ábécé összekapcsolása Pencsicei saját érdeklődésének volt-e köszönhető – erősen érdekelte a csillagászat, talán emiatt jegyezte föl a héber hónapneveket –, vagy udvari forrása hívta föl rá a figyelmét, esetleg a lemásolt ábécé mellett már volt egy héber ábécé is. Az utóbbi azért volna érdekes, mert a 15. század végén, legfeljebb a 16. század legelején keletkezett székely ábécét illetően még korai arra gyanakodni, hogy a héberrel kapcsolták össze a magyar – és az egykori hun–szkíta – nyelvet. Ugyanakkor a két írás irányának egyezése már ilyesfajta rokonítás nélkül is föltűnhetett.

Azt sem tudjuk egyelőre, milyen módon, kinek a közvetítésével kerülhettek a székelyek betűi az udvarba, de arra vannak adataink, hogy a Nikolsburgi Ábécé keletkezésével azonos korban Székelyföldön hasonló székely ábécét használtak: a Nikolsburgi Ábécé betűkészlete föltűnően közel áll a szintén a 15. század végére datált székely írásos naptár betűkészletéhez.

A Bolognai Rovásmlék fennmaradását Luigi Ferdinando Marsiglinak köszönhetjük. A polihistor gróf 1690 végén Habsburg császári tisztként került Székelyföldre: az volt a feladata, hogy a Moldvába és Havasalföldre vezető szorosokat lezárja Thököly serege előtt. Marsigli dél felől mozgott Székelyföld keleti peremén észak felé, egészen Gyergyóig – ide valamikor október táján ért, decemberig maradt. Eközben – minden bizonnyal a szárhegyi ferences kolostor anyagában – talált rá arra a forrásra, amelyet lemásolt, s egyéb, akkoriban készített följegyzéseivel együtt bolognai kéziratárába küldött. A kötetben a naptár mindössze négy levelet foglal el, de a Bolognában őrzött emlék további részeket is tartalmaz. A címlap után egy ábécé következik, van két olyan oldal, amelyre Jézus életével kapcsolatos tulajdonneveket írtak, s van egy szinte

egészében áthúzott, elrontott kéziratlap.¹⁹ A naptárt a gróf saját bevallása szerint egy „botról” jegyezte le, nem zárható azonban ki, hogy olyan kéziratot másolt, amely már tartalmazta azokat a megjegyzéseket, amelyeket a kézirattal korábban foglalkozó kutatók neki tulajdonítottak, nevezetesen hogy egy mozgó ünnepeket tartalmazó naptárt másolt le,²⁰ amelyet a katolikus hitre elsőként áttértek használtak, s hogy a naptár Székelyföldön élő szkíták (utódainak) nyelvén íródott.

Marsigli följegyzése – csak a naptárról írta, hogy egy botról másolta –, a kézirat jellegzetességei és az emlék betűhasználati jellemzői alapján megalapozottan gyanakodhatunk arra, hogy a naptár és a bolognai kézirat többi része nem föltétlenül egykorú, s talán nem azonos forrásból származik. Ugyanerre utal, hogy a naptár és az ábécé, illetve a naptáron kívüli részek betűkészlete sem egyezik meg teljesen. Datálni viszont csak a naptárt lehet elég nagy biztonsággal: a hasonló korú naptárakkal való összevetés és a naptárban lévő ünnepek alapján a 15. század második felére keltezhető. Szintén az ünnepek vizsgálata alapján mondhatjuk igen valószínűnek, hogy a naptárt obszerváns ferencesek készítették (a szárhegyi kolostor egyébként az övék volt), és a magyar szentek ünnepei, illetve a ferences hagyománynak megfelelően a Boldogasszony-ünnepek is a szokottnál nagyobb számban találhatók meg benne. Az nem biztos, hogy a naptár maga Gyergyóban készült, de biztosan Székelyföldön, vélhetően Udvarhely környékén, legalábbis a naptárban olvasható névalakok erre utalnak.

Föltűnő hasonlóságot mutat a bolognai emlék ábécéje Kájoni János két székely ábécéje közül az egyikkel: Kájoni egyik betűsora Telegdi János „tankönyvre” megy vissza, a másik azonban nem. Ez utóbbi és a bolognai ábécé közötti párhuzamokra már Sebestyén Gyula fölhívta a figyelmet.²¹ Időközben fölbukkant még két emlék, amely a ferencesek székely írást ápoló gyakorlatáról tanúskodik. Az egyik a síksomlyói kolostor könyvtárából került elő, az ábécét és íráspróbákat tartalmazó emléket Bonyhai Moga Mihály készítette Siménfalván 1627 és 1629 között,²² ez az ábécé lehetett Kájoni „eredeti” betűsorának közvetlen forrása. Kájoni vélhetően gyűjtötte a székely írásos följegyzéseket, s bár Marsigli csak a szárhegyi házfőnök halála után járt a kolostorban, egyetérthetünk a siménfalvi

18 Szelp maga is csak valószínűségről beszél, mert meglehetősen közvetett érveket használ: az egyébként ismeretlen születési idejű Pencsicei föltételezett életkorát kapcsolja össze vagyoni helyzetének szintén föltételezett alakulásával. Szelp 2011.

19 Az emlék kiadása, datálása és részletes filológiai elemzése: Sándor 1991.

20 A naptár valójában a nem mozgó ünnepeket tartalmazza.

21 Sebestyén 1915, 131.

22 Benkő 1994a.

bejegyzéseket közléte Benkő Elekkel abban, hogy Marsigli a naptárt és a többi kéziratot Kájoni hagyatékában találhatta. A másik emlék a moldvabányai ferences templomban talált, egyelőre bizonytalan datálási és megbízható olvasattal még nem rendelkező, vaskolatba karcolt felirat, mely minden más körülményt is figyelembe véve nagy valószínűséggel egy Moldvába küldött ferences szerzetes alkotása lehet.²³

A bolognai naptár nem betűformáival hangsúlyozza, hogy eredetileg fába volt róva, maga a másoló, Marsigli gróf írta le, hogy „botról” másolta a jeleket. Szavahihetőségét ebben az esetben nem is szokás kétségbe vonni, és megingathatatlan bizonyítékunk nincs rá, hogy nem így volt, mindenesetre a kézirat ébreszt némi gyanút. Részben az, hogy a naptárral együtt egy kissé eltérő betűkészletet tartalmazó forrást is másolt, részben pedig a kéziratlapok precíz vonalazása, amely jól láthatóan előbb készült, mint a másolás – a székely betűket nem ismerő Marsigli tudta, milyen széles mezőt hagyjon a székely jelekkel írt ünnepnevek latin megfelelőjének, azaz vagy saját piszkozatát tisztázta le, s ez maradt ránk, vagy a latin ünnepnevekkel együtt másolta a székely naptárt. Az utóbbi esetben lényegében biztos, hogy kéziratból dolgozott, amely viszont maga is tartalmazhatta már azokat a megjegyzéseket, amelyeket Marsigli a székely jeleket tartalmazó kéziratlapok elé illesztett.

Az mindenképpen figyelemre érdemes, hogy a székely írásnak egyelőre nem ismeretes fába rótt emléke,²⁴ sőt Telegdi János 16. század végi tankönyvében már nem is említi ezt az egyébként fontosnak látszó jellegzetességet. A fába rovást erőteljesen hangsúlyozó Thuróczy-krónika és a Nikolsburgi Ábécé, valamint a bolognai naptár viszont nagyjából azonos korú, így

annyit mindenképpen megjegyezhetünk, hogy a 15. század második fele az az időszak, amikor a fába rovásra főfigyeltek – ha valóban volt ilyen gyakorlat, s nem csak archaizálásból kezdték hangsúlyozni a 15. században. Ugyanakkor továbbra is kézenfekvő és teljesen elfogadható az a magyarázat is, hogy azért nem őrződött meg fába rótt emlék, mert a fa a legsérülékenyebb hordozóanyag: elkorhad, elég, nem őrzik könyvtárban, nem marad meg olyan időtállóan, mint a kőbe véssett vagy falra karcolt jelek.

A bolognai naptár betűhasználati egyezéseket is mutat a Nikolsburgi Ábécével. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy szintén Mátyás udvarához köthető, hiszen nyelvi sajátosságai alapján egyértelműen a székelyföldi hagyomány része, s nem a Mátyás-udvari kultusz terméke. Arra viszont jó példa lehet, hogy Mátyás humanistái nem kiöltöttek egy ábécét, hanem az autentikus székely hagyományban öröklődő betűsort vették át.

Ebben az első időszakban tehát *Attila secundus* és ideológiateremtő udvari emberei számára a székely írás egyértelműen a hun leszármazás bizonyítéka volt, de – legalábbis Thuróczy-nál – halványan már megjelent az a törekvés is, hogy a magyarok őseinek ne csak kardját láttassák csillogónak, hanem pennáját is ékesnek, pontosabban rovókését fényesnek.

Nem igazolható viszont az az újabbban a tudományos élet képviselőitől – elsősorban irodalomtörténészek – hallható hipotézis, amely szerint a székely ábécét a 15., talán még inkább a 16. századi magyar humanisták alakították volna ki.²⁵ Az már a Nikolsburgi Ábécé felfedezésekor fölmerült, hogy a humanistáknak valami közük volt a székely írás fennmaradásához, de az utóbbi évszázadban senki nem gondolt arra, hogy esetleg teljes egészében a humanizmus korában hozták volna létre a semmiből.²⁶ Korábban viszont igen. Révai Miklós a székelyek betűit a székelyek saját gyártmányának tartotta, és úgy vélte, kérdésből, saját különbözőségük igazolására készítették ábécéjüket, azt nem tagadta azonban, hogy a hunoknak is volt egykor írásuk, s azt sem, hogy a székelyek a hunok utódai.²⁷ Hunfalvy Pál viszont nemcsak a hun–székely kapcsolatot vélte

23 A moldvabányai felirat kiadása és a templom története: Ráduly 2006; Tanczos 2006. Tanczos Vilmos írása végén fölveti, hogy a feliratnak a történészek egy része szerint a 15. században még Moldvában élő kunokhoz is lehet köze (Tanczos 2006, 156). Ezt a föltételezést, akár éltek még kunok Moldvában a felirat készítésének idején, akár nem, kizárhatjuk. (A felirat készítésének datálása egyelőre nem köthető szűkebb időszakhoz, 16. századi is lehet.) Egyelőre kétséges, hogy a kunoknak saját írásuk lett volna, az Aydemir által közölt csatkarikán (Aydemir 2002, 198–211) – ez volna a föltételezett kun „rovásírás” egyetlen tárgyi maradványa – a vonalak elrendezése sokkal inkább díszítőmotívumnak, s nem írásnak tűnik. Kézenfekvőbb, hogy a Moldvával intenzív kapcsolatban álló, s a székely írást egyébként is kultiváló erdélyi ferencesekhez köthető a moldvabányai emlék.

24 A bolognai naptár eredetijét tartalmazó „botot” az egyébként mindent szenvedélyesen gyűjtő Marsigli nem küldte haza Bolognába – vagy mert nem adták neki, vagy mert valójában nem is „botról” másolta a naptárt.

25 Az ezt tárgyaló írás (Horváth 2006) a magyar irodalom történetének új összefoglalásában (A magyar irodalom története 2007) is megjelent, s Horváth Iván más alkalommal is kifejtette ezt a véleményét (Horváth 2010, Horváth et al. 2011).

26 Püspöki Nagy Péter ugyan a humanisták alkotásának tartja, de nem előzmény nélkülinek, hanem az avar írás felújításának. Püspöki Nagy 1984, 17.

27 Révai 1806, 126–128.

mesének, hanem azt is tagadta, hogy a székelyek valaha önálló népcsoport lettek volna. Hunfalvy szerint a székelységet a magyarság többi részéből szervezték a határok védelmére, s mikor dogmává vált a székelyek hun eredete, megszerkesztették a székely ábécét is, valamikor a 17. században.²⁸ Réthy László inkább a humanista buzgóságban látta a székely ábécé eredetét: szerinte a „hun–székely írás” a héber írás mintájára készült gyártmány, megalkotója egy székely teológus lehetett, aki minden nyelv ősenek a hébert tartotta, s „tudakosságból” és a korra jellemző archaizálásból szerkesztette meg az ábécét.²⁹

A nemrégiben újra fölbukkant koholmány-elmélet megalkotójának, Horváth Ivánnak a véleménye Réthyéhez áll a legközelebb: azt veti föl, hogy a székely írás keletkezhetett a 16. században: a korabeli humanisták jóhiszeműen megalkottak volna egy ábécét a hun-utód székelyeknek tulajdonítva, s minthogy az akkori általános vélekedés valamennyi nyelv ősenek a hébert tartotta, az is természetes, hogy ehhez a nézethez illesztették az írás irányát, ezért haladnak a székely írás betűi jobbról balra. Horváth érvelésének kiindulópontja egyrészt az, hogy a középkori krónikások egymás munkáit másolták, így aztán említéseik nem egymástól független bizonyítékok a székely írás használatára. Valamennyien Kézait követték, és elképzelhető, hogy „deduktívan” jártak el, azaz ismerték azt a hagyományt, hogy a hunoknak volt írásbeliségük, s mivel a székelyeket a hunoktól származtatták, úgy vélték, hogy a székelyeknek örökölniük kellett a régi hun írást. Másrészt Horváth szerint a székely írásnak nincs olyan hitelesen datálható emléke, amely a 15. század vége, a 16. század előtt készült volna, sőt a korai emlékek körül is vannak gyanús körülmények. A 15. század végére keltezett Nikolsburgi Ábécé megtalálása körül szerinte túl sok a tisztázatlanság, akár még hamisítvány is lehet.³⁰ A szintén korai Isztambuli Feliratot azért tartja gyanúsának, mert egy olyan követség találta meg, amelynek négy tagja rajongott a régi feliratokért, így ezt a feliratot afféle „célba érő palackpostának” látja. Horváth megkérdőjelezi azt is, hogy a Kárpát-medencében talált avar és honfoglalás kori feliratok kapcsolatban volnának a székely írással, abból kiindulva,

hogy ezek eddigi török vagy magyar megfejtései kétségesek.

Horváth Kézaira vonatkozó érvelése ellentmondásos: Kézai nem beszélhetett volna a székelyek írásáról, ha csak két-háromszáz évvel később találták volna ki a humanisták a székely ábécét. Másrészt Kézai huntörténetének éppen az a lényege, hogy nemcsak a székelyek, hanem a teljes magyarság a hunok utóda – miért csak az általa nem különösebben sokra becsült székelyeket „ajándékozta” volna meg a hunoktól örökölt írással? Az ellentmondás csak akkor oldható föl, ha föltételezzük, hogy Kézai nem arról az írásról beszélt, amelyet később székely ábécéként ismertek, hanem valami másról – mint fentebb esett már szó róla, ilyen írásnak mindeddig nem találtuk nyomát. Ami a székely írás és a nyugati törökség írásainak a kapcsolattal illeti: igaz, ez egyelőre nem nevezhető tisztázottnak (a keleti türkkal való közvetlen kapcsolatáról már régen nem beszél senki), hiszen a kazáriai emlékek, a dunai bolgár és az avar ábécék megfejtetlenek. Nagyon valószínű azonban, hogy a székely írás ezekhez az írásokhoz köthető, ezt a hipotézist tovább erősítette a homokméggy-halomi³¹ és főleg a székely jelekkel megegyező jeleket tartalmazó alsóbüi lelet előkerülése.³² A mindent eldöntő ellenérv azonban a „humanista koholmány”-elmélet ellen az, hogy a székely írásnak vannak a 13–14. századból származó emlékei: a Vargyasi, a Homoródkarácsonyfalvi és a Dályai Felirat.³³

Mint említettem, a Nikolsburgi Ábécével egy lapon szereplő héber ábécé létrehozásának motivációjáról egyelőre nem sokat tudunk. A 16. századi humanisták munkáiban azonban a század végére a hun származás bizonyítása mellett hangsúlyosan megjelent a székely írás egy másik funkciója: a korabeli európai gondolkodásnak megfelelően a magyar nyelv héberhez való hasonlatosságának és régiségének, s ezzel az egykori magyar – azaz hun és szkíta – kultúra ősiségének és dicsőségének hirdetőjévé vált.

Oláh Miklósnál és Benczédi Székely Istvánnál még nem bukkant föl ez az elem: mindketten Thuróczyt követték. Oláh őt másolta a székelyek kiválóságának hangsúlyozásában és az írásukra vonatkozó megjegyzésben is, némi kiegészítéssel: az *Athilában* írta, hogy „gondolataik és közlendő akaratuk kifejezésére a papíron, tintán és más nyelveken használatos betűiken kívül fapálcikákra vésnek bizonyos, számukra érthető

28 Hunfalvy 1881, 183.

29 Réthy 1888. Korábban is fogalmazódtak meg kétségek a székely írás valódiságát illetően, ezeket Szabó Károly foglalta össze. Szabó 1866b.

30 Később (Horváth et al. 2011) a Nikolsburgi Ábécére vonatkozó kitéltet maga is elvetette.

31 Dienes 1992; Vékony 1992.

32 Magyar 1999; Hagymányok és újítások 1999; Vékony 2004.

33 Benkő 1994b; Benkő 1996.

jeleket, és ezeket a rovátkolt pálcikákat a barátok és szomszédok üzenet vagy levél gyanánt használják.”³⁴ Nem sokban változtatott Thuróczy szövegén Benczédi Székely István sem: „kik még most is különböznek a többi magyaroktól törvényekkel és írásokkal, kik Hunniabeli módra székely bötüvel élnek” – írta,³⁵ noha neki saját tapasztalata is lehetett (volna) a székelyek írásáról, hiszen Udvarhelyszékből származott, arról a területről, ahol a székely írásos emlékek túlnyomó többsége fölbukkant.

A székely írást elsőként Verancsics Antal hasonlította a héber íráshoz,³⁶ igaz, talán még nem elsősorban a héber–magyar nyelvrokonság alátámasztásaként, inkább az írásirány egyezése alapján, hiszen nemcsak a zsidók, hanem az egyiptomiak és a törökök írásával is párhuzamba állította: „Betűk gyanánt bizonyos jegyeket metszenek kocka módjára négyszegletűvé faragott botokra, s a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra viszik; egy, legfőlebb két ilyen sor, némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Földieik széltére azt beszélik, hogy a hunok is ezeket az írásjegyeket használták.”³⁷

Verancsics ez utóbbi megjegyzésének a néhány pontról és a sok értelem kifejezéséről valószínűleg Bonfini volt a forrása, de „pontok” Bonfininál még nincsenek, emlegetésük Verancsicsnál viszont már kapcsolatban lehet a bibliai héber írás magánhangzó-jelölési sajátosságával, a pontozással.³⁸ Verancsicsnak ez a jólértesültsége megtévesztő: arra gondolnánk, hogy saját szemével is látott székely betűket, talán még a jelek hangértékét is ismerte. Ez sem volna ugyan meglepő, hiszen alaposan tanulmányozta Erdély, Moldva és Havasalföld népeit, szokásait és földrajzát, jobb azonban óvatosságnak lennünk a főpap ez irányú tájékozottságát illetően. Verancsics volt ugyanis a vezetője annak a követségnek, amely – mai ismereteink szerint – 1555-ben fölfedezte az Isztambuli Feliratot, és ekkor bizonyíthatta volna a székely írásban való jár-

tasságát, de az emléket megörökítő Hans Dernschwam arról számolt be, hogy társai közül senki nem ismerte az általuk fölfedezett rejtélyes betűket.³⁹

A 16. század végére aztán határozottá és egyben általánossá vált a székely írás és a héber ábécé összekapcsolása. Szamosközy István többször is írt a székely jelekről, sőt maga is készített vele följegyzéseket. 1593-ban, Padovában kiadott munkájában Erdély római kori feliratos régészeti emlékeit ismertette,⁴⁰ s ebben jegyezte meg, hogy a székelyeknél még él az a saját írás, melyet őseiktől, a szkítáktól örökölték, s e keletről hozott írásukat Európában is megtartották. Azt is írta azonban, hogy a székelyek nem jobbról balra, nem is balról jobbra, hanem fölülről lefelé írják betűiket, és nem is mindig tollal papírra, hanem fapálcákba róják.⁴¹ Szamosközynek ebből a megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy ő maga már csak az írás tollal, papírra írt változatát ismerte, ezért érthette félre a Thuróczytól származó, Bonfinin, Oláh Miklóson és Benczédi Székelyen át öröklődő toposzt arról, hogy a székely írást „nem mindig” írták tollal, hanem olykor fába vésték.

A „fölülről lefelé” kitétel szintén meglehetősen furcsa, mert hiszen Szamosközy egy másik helyen egyértelműen azt írta, a székelyek jobbról balra vezetik a sort: „A latinon kívül saját betűket, jobban mondva betűféle jeleket is használnak, amelyek már náluk is elavultak, és a felejtés miatt elenyésztek. E jeleket lehántolt és négyzetesre faragott pálcákra bicskaheggyel vésik úgy, miként hajdan Szkítiában közölték egymással a mondandójukat. Ezeket a betűket jobbról balra haladva helyezik el, a zsidók gyakorlata szerint, amiből felismerhetjük eredetét.”⁴² Itt tehát már biztosan nem pusztán az írásirány azonosságáról van szó, Sza-

34 Oláh 2000, 98.

35 Benczédi Székely 1960, 143a.

36 Szalay 1857, 145–146.

37 Sebestyén Gyula fordítása (Sebestyén 1915, 34) lényegében azonos Szabó Károlyéval (Szabó 1866a, 120). Jelentősen eltér viszont ezektől Sebők Ferenc fordítása (A középkori székelység 2001, 147–148) – ez utóbbinak a székelyek írására vonatkozó része valószínűleg félreértelmezésen alapul.

38 A szakirodalmi konszenzus szerint a szóelválasztó pontokra gondolhatott – ezeket nemcsak a latin, hanem keleti türk feliratokban is megtaláljuk, a mai szóköz funkcióját töltötték be, de nehéz úgy értelmezni őket, hogy „sok értelmet” fejezzen ki.

39 Dernschwam naplóját Tardy Lajos adta ki 1984-ben (Dernschwam 1984). Az Isztambuli Feliratot itt azért nem tárgyalom, mert a szakirodalomban konszenzus van arról, hogy szerzője Kedei Székely Tamás, így a székelyföldi, s nem a humanista használatához kapcsolódik – akkor sem, ha fölfedezői, az 1553-ban a Portára küldött Verancsics-követség tagjai ízig-vérig humanisták voltak. Horváth Iván (Horváth 2006) fölvetése szerint elképzelhető, hogy a feliratot a követség nem megtalálta, hanem hamisította, erre a nézetre egy másik írásban szeretnék majd visszatérni.

40 Szamosközy 1992.

41 Hozzátette, hogy a firenzei hercegi könyvtárban ő látott olyan könyvet, melyet ezekkel a jegyekkel írtak, és nílusi papiruszra nyomtattak. Ezt az úgynevezett „firenzei kódexet” azóta sem sikerült azonosítani, Szamosközy vélhetően valamilyen keleti, föltehetően kínai könyvet látott, és azt hihette talán, hogy a székelyek is nyomódúcokat faragtak, és azzal nyomtatták szövegeiket nádpapírra.

42 A középkori székelység 2001, 151. Lele József fordítása.

mosközy a székely írást kifejezetten a korban elterjedt nézet igazolásának látta, mely szerint a magyar nyelv a héber nyelv rokona.⁴³ Sőt a székelyek beszédét is a héberhez hasonlította: úgy vélte, eredeti, keletről hozott nyelvük nyomai ma is hallhatók beszédükön.

Szamosközynek a függőleges írásírányra vonatkozó megjegyzése azért is furcsa, mert maga is egészen biztosan ismerte a székely írást, hiszen két rövidke följegyzés is megmaradt tőle.⁴⁴ Mindkét esetben latin betűs szövegbe ékelve írt székely betűkkel, egyértelműen a tartalom titkossá tételének szándékával. Az egyiket még 1591–1593 közötti firenzei útja – tehát az iménti megjegyzés születése előtt – írta, 1587-ben, Bocskai Erzsébetről, Báthori Zsigmond fejedelem anyjáról és Gálfi Jánosról, nevezetesen hogy egymással háltak. Szamosközy itt a néhány, székely betűvel írt magyar szót latin betűs magyar szövegbe illesztette bele, de megtartotta a szokásos, jobbról balra haladó írásírányt. Másik székely betűs bejegyzése egyik, 1604-ben Rudolf császár ellen írott gúnyversében olvasható. A vers címe *In Rodolfum Ceasarem*, és a Rudolfot gyalázó megjegyzések szerepelnek benne székely betűkkel. Ebben az esetben csak a cím fut jobbról balra, a szövegben lévő székely betűs szavak a latin írásírányt követik.

Az, hogy Szamosközy titkosításra használhatta a székely írást, egyértelműen arra utal, hogy használata, ismertsége nem lehetett széles körű. Ugyanebben az időben Telegdi János másként reagált erre a helyzetre: tankönyvet szerkesztett – noha őszintén szólva elég felületes ismeretei voltak a székely írásról –, amelyben bemutatta az ábécét, párbeszédes formában elmesélte az írás sajátosságait, és szövegmutatványokat közölt.⁴⁵ Telegdi betűalakjai már kifejezetten a tollhoz alkalmazkodnak: gömbölydedek, nyoma sincs rajtuk szögletességnek.

A könyvecskéhez Baranyai Decsi János írt terjedelmes előszót, s ebben jócskán meghaladja azokat a toposzokat, amelyek Thuróczy nyomán öröklődtek bő

egy évszázadon keresztül. Az a hagyomány, hogy a székely betűket fába róják, nála már csak kiegészítő lehetőséggént jelent meg a tollal írás mellett. Nincs nyoma Thuróczy másik hosszú életű gondolatának sem, mely szerint a székelyek őrizték meg az eredeti szkítiai hun írást. Előszavában három gondolat kapott nagy hangsúlyt: az ősi eredetből fakadó nemzeti büszkeség, a keleti származás tudata és az isteni kiválasztottság hite. A három gondolatot egymásból vezette le, s mindennek bizonyítékaul a székely írás szolgált. Úgy vélte, ez tanúskodik a magyarok egykori hadi dicsőségéről és kulturális nagyságáról; és ez a bizonyítás arról, hogy a magyar nyelv és nép a héber rokona. Decsi szerint ennek a székely ábécén kívül más bizonyítékai is vannak: Szamosközyhez hasonlóan – bár más vonatkozásban – a nyelvet említette, azaz hogy nemcsak „kiejtésünk, írásunk és szóhajtogatásunk módja közös a héberekével, hanem számtalan szavunk is van, melynek úgy a hébereknél, mint nálunk, majdnem azonos jelentése van”.⁴⁶ Innen már csak egyetlen logikai lépés, hogy a magyar is Isten választott népe, végül ebből vezette le, hogy magyar fegyverektől kell elesnie a Török Birodalomnak. Decsi szorgalmazta a székely írás terjesztését, és ő kötötte először expliciten a magyar identitástudathoz: „mindazok – írta –, kik azt akarják, hogy magyarnak neveztesse, tanulják meg”.

Telegdi és Decsi, ha nem is az általuk óhajtott széles körben, de mégis elérték, hogy a székely írás ismerete és gyakorlása terjedjen: a 17–18. században keletkezett emlékek nagyon kevés kivétellel végső soron a *Rudimenta* betűsorára mennek vissza.

Lemásolta Telegdi ábécéjét többek között Kájoni János – mint már szó esett róla, az ő följegyzéséből ismerünk egy másik, Telegditől független, de a korábban említett ferences naptárban használthoz hasonló ábécét is. Telegdi ábécéjére visszamenő betűsорт jegyzett be naplójába – két verzióban is – Miskolci Csulyak István, neki peregrinációs albumában is vannak székely írásos bejegyzések.⁴⁷ Az egyiket a későbbi erdélyi református püspök, Csulai György készítette 1644-ben, ez egy magyarul írt újszövetségi idézet, jóval később ezt javította Huszti Zsigmond lelkész az idézet közismertebb változatára.⁴⁸ Csulyak István fia, Gáspár is ismerte a székely betűket: Veszelin Pál em-

43 A héber–magyar nyelvrokonság kérdésének alapos tárgyalását lásd: Hegedűs 2003.

44 Mindkettőt Sebestyén Gyula adta ki. Sebestyén 1915, 87–90.

45 Telegdi János tankönyvét röviden csak *Rudimentaként* szokták emlegetni, teljes címe *Rudimenta Priscæ Hunnorum [s. Sicolorum] lingue breuibus quaestionibus ac responsionibus comprehens.* Sokáig úgy gondolták, hogy nyomtatásban is megjelent, de ennek sehol nincs nyoma, kézírata viszont szép számban maradt fenn: Giessenben, erről készült másolat található Hamburgban és Budapesten; egy másik kéziratcsoport Erdélyben őrződött meg, Fogarason egy, Nagyenyeden és Marosvásárhelyen két-két másolat.

46 Sebestyén 1915, 96–98.

47 Miskolci Csulyak István ábécéiről Jakubovich Emil (Jakubovich 1935, 12–14), naplóbejegyzéseiről Benkő Elek (Benkő 1994a) írt részletesen.

48 Csulai bejegyzése: *Egy dolog szükséges.* Az idézet Lukács evangéliumából való (Lk 10, 42), a Vizsolyi Biblia nyomán a 17.

lékkönyvébe írt velük 1654-ben,⁴⁹ és ugyanebben az emlékkönyvben még egy székely betűs idézet található egy évvel korábbi, ez utóbbi szerzője Komáromi Csipkés György. Úgy látszik, a peregrinus diákok egy része a székely írás ismeretét valamiféle delikát tudásnak tekinthette, és műveltsége fitogtatására használta.

Komáromi két évvel később, 1655-ben kiadott magyar nyelvtanában is írt a székelyek írásáról: lényegében Baranyai Decsi tételét ismételte meg arra vonatkozóan, hogy a magyar nyelv a keleti nyelvek közé tartozik, és ennek bizonyítéka az, hogy a székely írás is jobbról balra halad, mint a héber, a káld, a szír, az arab, a perzsa és a török. Komáromi Csipkés is hallott – bár nem Szamosközytől ismerte – a felülről lefelé írt betűket tartalmazó firenzei könyvről, és cáfolta, hogy az székely írás lehetne.⁵⁰ Komáromi nem az első nyelvtaníró volt, aki a székely betűket tárgyalta: 1645-ben Geleji Katona István is a magyar nyelv keleti származásának igazolását látta abban, hogy a székely írás jobbról balra halad, szerinte ezeknek a „tulajdon saját régi bötüknek” „sem a Sido, sem a Görög, sem pedig a Deák bötükkel semmi hasonlatosságok nincsen”, és a magyar nyelv is egészen különleges és ősi, csak a héberrel rokon – hiszen a kor magyar tudományos fölfogása szerint azzal minden nyelv rokon.⁵¹ Fél évszázaddal később, 1708-ban nyelvtanában Csécsi János is említi röviden a székely írást mint a magyarok egykori, Székítiában használt saját betűinek maradványát.⁵²

A székely írást tehát csaknem kizárólag teológiát végzett tudósok, lelkészek, szerzetesek örököstették meg, őket foglalkoztatta – szoros összefüggésben azal, hogy a nem székelyföldi használat egészen a 19. századig csak a korabeli tudományossághoz kapcsolódott. Talán még valamivel kiterjedtebben is, mint aminek ma nyomát találjuk, legalábbis ilyesmire utal Lisznai Kovács Pálnak, a debreceni kollégium tanárának 1692-ben írt megjegyzése, amely szerint maga is látott és ismert „Erdélyben és Székely földén olyan praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak... ilyen vala Tsulai nevű erdélyi püspök is”.⁵³ Minden bizonnyal egyházi személytől származott az a „Magyar ÁBCz” is, melyet valaki 1680 körül

jegyzett be Gönczi György *De disciplina ecclesiastica* című, 1613-ban Debrecenben megjelent munkájának egy kötetébe.⁵⁴ Lakatos István csíksomási plébános Telegdi nyomán állított össze kis füzetet 1702-ben. Munkája az ábécét és a betűösszevonások módját tartalmazta, és ugyan kéziratban maradt, de így is elég elterjedté vált.⁵⁵ Ennek fényében igazolhatatlan az a széles körben, főként a laikus „rováskutatók” és propagálók között elterjedt mítosz, amely szerint azért maradt a székely (szerintük egykor a teljes magyarság által ismert) írásnak csak nagyon kevés emléke, mert az egyház tiltotta és pusztította. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy nem papírra írt – tehát vésett, karcolt vagy festett – emlék Székelyföldön is kizárólag templomokban maradt fenn, akkor ezt a hiedelmet végképp alaptalannak kell nyilvánítanunk. Azt viszont nagy biztonsággal jelenthetjük ki, hogy a székely írást abban az időszakban, amelyre ma rálátásunk van, írástudó, azaz valamilyen fokon iskolázott emberek ismerték és használták. „Népi”, a latin írásbeliség ismeretétől független használatnak egyelőre nincs nyoma.

Érdekes ugyanakkor, hogy a mítosz forrása vélhetően Csécsi János, első komoly terjesztője pedig Bél Mátyás volt. Csécsi írta: „A magyarok már sok évszázada elvetették saját írásukat, amelyet Szkítiában használtak ... erre a tetre szerintem a pápista kereszténység felvétele készítette [öket], hogy ezzel lemondjanak a pogány vallásról.”⁵⁶ Bél Csécsinek igazat adva aztán részletesen is kifejtette, hogy már Géza fejedelem korában elkezdődhetett a magyarok eredeti (hun–szkíta) írásának betiltása, merthogy a régi valláshoz kapcsolódott, és a tilalom folytatódott aztán utódai alatt is.

Bél Mátyás munkája 1718-ban jelent meg, terjedelmes és alapos tanulmány. Bél szerint a székely írás a hunok írása volt, s minthogy a hunok (is) a szkíták utódai, végső soron a szkíta írásból származik, melynek kezdetlegesebb formája képirás volt, ezt az északi szkíták használták, s Bél fölvetette, hogy esetleg ebből származhatnak – a finnek közvetítésével – a rúnák. A szkíta írás megalkotója ugyanis – a minden írás ősforrásának tartott héber írás alapján persze – egy bizonyos Fenisius, Jáfet dédunokája volt. Nevét Bél egyértelműen a ’fényes’ jelentésű magyar szóval hozza összefüggésbe, és népnévként a finnekhez kapcsolja. A Meótisz körül élő, „déli” szkíták viszont betűírást használtak vélekedése szerint, ebből származott a hu-

századi Bibliákban *De egy a szükséges dolog* formában szerepel, erre javított Huszti. L. Benkő 1994a.

49 Szabó 1866a, 128; Sebestyén 1915, 111; Jakubovich 1935, 14.

50 Szabó 1866a, 126–128; Sebestyén 1909, 234–236.

51 Geleji Katona 1906, 5.

52 Szabó 1866a, 132.

53 Uo., 129–130; Sebestyén 1915, 111. Csulai valóban ismerte a székely betűket, mint főtebb erről esett már szó.

54 Sebestyén 1915, 111.

55 Sebestyén 1909, 249–250.

56 Csécsi 2009, 19.

nok írása, ebből a magyaroké, amely azonban csak a székelyeknél maradt meg. Bél szerint a székely írás – de a magyar nyelv is – arról tanúskodik, hogy a magyar nyelv keleti eredetű, s igen közel áll a Bábel előtti nyelv tisztaságát legjobban őrző héberhez. Bél egy Kapossi Sámuelről kapott betűsört is közölt.⁵⁷

Bél Mátyás munkája és az általa közölt, végső soron szintén Telegdire visszamenő ábécé nyomán elsősorban tudós papok, piarista és jezsuita szerzetesek figyelmét keltette föl a székelyek írása. Bél tanítványa, Cornides Dániel kisebb értekezést írt a „hun–szkita” írásról, s hagyatékában több levél is fennmaradt, melyet kortársaihoz intézett a székely írás valódiságát bizonygatva. Erre azért volt szükség, mert a 18. század második felében meglehetősen sok kétkedő hang hallatszott arról, hogy a székelyek írása csak kései koholmány. A székely írás hitelét tagadó legnagyobb tekintélyű tudós a jezsuita történetírás vezéralakja, Pray György volt. Pray nem hitt a székelyek hun származásában, betűiket pedig inkább a gótok betűihez tartotta hasonlóknak.⁵⁸

Valószínűleg ezek a viták is ösztönözték a 18. század tudósait arra, hogy megpróbálják összegyűjteni a székely írás fennmaradt emlékeit – többen is szorgalmazták ezt. Így érthető, micsoda lelkesedéssel fogadták az elsőként fölbukkant emléket, amikor szélesebb körben ismertté vált a Csíkszentmihályi Felirat.⁵⁹ Kunics Ferenc kolozsvári jezsuita tanár adott róla hírt először 1731-ben, és a piarista Dezsericzky József Ince adta ki 1753-ban Bél Mátyás ábécéjével együtt. Dezsericzky munkájában azt fejtegette, hogy a magyar királyok sora Noéra és Jáfetre vezethető vissza, s hogy a királyok rendjét a székelyeknél megmaradt ősi írással jegyezték le az egykori magyarok – úgy vélte, Attila udvarában is használták a székelyek által megőrzött „szkita” írást, sőt maga a fejedelem is élt vele.

A felirat egy piarista rendtárs, Horvát Benedek útján került Dezsericzkyhez. Horvát egy magyar nyelvten összeállításán munkálkodott, ennek a kéziratban maradt műnek az előszavában mesélte el, hogy anyai nagyatyja, aki valamikor a 17. század közepe táján születhetett, még iskolában tanulta a székely

betűket. Ugyanebben a kéziratban található a Csíkszentmihályi Felirat másolata, valamint három székely ábécé, kettőt Horvát maga másolt Kájoni János Szárhelyen őrzött hagyatékából, a harmadikat is Gyergyóban találta.

A székely írásról addig gyűjtött ismeretek számbavételével mások is megpróbálkoztak. Bod Péter könyvet készült írni a székelyek írásáról, erről a *Magyar Athenas* előszavában írt 1766-ban. Bár a könyv végül nem született meg, a Teleki-könyvtárban őriznek Bod Pétertől egy székelyekről szóló kéziratot, amely a *Siculo Hunno-Dacica* címet viseli,⁶⁰ ennek 14. fejezetében a szerző a székelyek régi betűivel foglalkozott. Úgy tűnik, Bod az anyaggyűjtést is megkezdte a székely írásról szóló könyvéhez: vélhetően az ő munkája volt a forrása annak a két marosvásárhelyi kézirat-együttesnek is, amelyek a *Rudimenta* hiányos másolata mellett tartalmazzák a Csíkszentmihályi Felirat két-két másolatát és megfejtését. Az egyik másolatra készítője, a saját nevét is megőrkítő Bardócz Pál ráírta, hogy „Bod Péter ur írásából minden Változtatás nélkül” írta le.⁶¹ A másik kézirat másolását Teleki Sámuelnek tulajdonítják.⁶²

A *Rudimenta* és a Csíkszentmihályi Felirat másolatain kívül a székely írásról szóló, egymással lényegében megegyező tartalmú marosvásárhelyi kéziratgyűjtemények olyan anyagokat is magukban foglalnak, amelyek egyértelművé teszik, összeállítójuk tudományos igénnyel nyúlt a székely írás kérdéséhez – ez is azt erősíti, hogy a marosvásárhelyi kéziratok forrása Bod Péter kiadni tervezett munkája lehetett, a székely írásról szóló „könyvecske”, illetve az ahhoz gyűjtött anyag. A gyűjteményben kilenc ábécét tárgyalt az anyag szerkesztője, ezeket táblázatban egymás mellé állítva mutatta be. Az összevetést, úgy látszik, azért tartotta fontosnak, mert a székely ábécé eredetéhez szeretett volna közelebb jutni. Erre utal, hogy a székely betűsorok után gót és orosz ábécé is következik – a kézirat szerzője ugyanis a székely betűket leginkább a gót, illetve az orosz betűkkel találta hasonlatosnak, ez a Csíkszentmihályi Felirathoz fűzött megjegyzéseiből derül ki.

A marosvásárhelyi gyűjtemény összeállítója azért örvendett különösen a Csíkszentmihályi Felirat föl-

57 Bél 1718.

58 Ezt több művében is említette, lásd: Szabó 1866b, 248–249; Sebestyén 1915, 12.

59 A felirat lelőhelye körül bonyodalmak voltak, Csíkszentmiklós és Csíkszentmárton temploma is szóba került. Németh Gyula (Németh 1931) ismertette a feliratot lemásoló Szilágyi Sámuel eredeti másolatát és a mellé csatolt levelet, ebből egyértelműen kiderült, hogy Szilágyi Csíkszentmihályi templomában talált rá a felíratra.

60 1028. sz.

61 Ferenczi 1992; Ferenczi 1997. Bardócz Bodhoz hasonlóan szintén enyedi diák volt, személyéről további irodalommal lásd: Ferenczi 1997, 38., 49. l.) Bod önéletrajzában többször is emlegeti Bardóczot, és megjegyzi, hogy halála után Teleki sok könyvét megvette. Bod 1982; Bod 2003.

62 Teleki kézírását Deé Anikó azonosította. Ferenczi 1988.

bukkanásának, mert úgy vélte, az emlék véglegesen eloszlott minden történeti kételyt, bizonyította, hogy „a székely betűk valódiak”, s hogy 1501-ben, a felirat írásakor még használatban voltak. E megjegyzései között szerepel, hogy a székely betűk semmi hasonlóságot nem mutatnak a régi perzsa írással, sem a tanguttal, sem a mongollal, ugyanakkor nagyon emlékeztetnek az oroszok és a szlávok betűire, minthogy a magyarok a gótokkal, majd a szlávokkal kereskedtek, s együtt vagy szomszédságban éltek.⁶³ Tudománytörténeti szempontból a legérdekesebb mégis az ezt követő, nagyon rövid megjegyzés: *Vide characteres Sibericos similes in Siberia repertos* – azaz „Lásd a Szibériában gyűjtött, hasonló szibériai betűket” –, kiegészítve egy négysoros írásmutatvánnyal Philip Johan von Strahlenberg 1730-ban Stockholmban kiadott munkájából, melyben először jelentek meg a Szibériában talált, keleti türk rovásírással készült emlékek másolatai.

Mindez azt jelenti, hogy a gyűjtemény szerkesztője – föltehetően Bod Péter – azt még nem tudhatta ugyan biztosan, hogy a Strahlenberg által talált feliratok törökül íródtak, hiszen megfejtésükre még másfél évszázadot kellett várni, de ő kapcsolta először egymáshoz a keleti türk és a székely írást. Abban sem tévedett sokat, hogy a székely írás egyes betűi a szláv ábécékkel is hasonlóságot mutatnak.

Bodnak volt saját készítésű székely felirata is: valamikor az 1730-as évek végén lemásolta Bél Mátyás ábécéjét, illetve a Miatyánkot székely betűkkel, és a fogarasi templom oldalán, a Bethlen Kata emléktáblájára faragott vers alá is székely betűkkel vésette: „Bod Péter készítette Igenben.”⁶⁴

Szintén kéziratban maradt Hájos István Gáspár székely írásról szóló, 1781-ben összeállított *Litteraturae Scythico-Magariae Monumentum* című terjedelmes tanulmánya. Hájos hosszasan idézett két másik próbálkozást, Cornides Dánielét és Horvát Benedek már említett munkáját. Hájos arra kérte erdélyi kortársait, kutassanak környezetükben, tud-e valaki olyan írásról, mely a székelyek betűivel készült. Kérdésére nemigen kapott biztató választ, de egy akkor már Kassán élő ferences, Blahó Vince küldött neki egy ábécét, melyet az udvarhelyi konvent jegyzőkönyvéből másolt ki. Az ábécé Telegdi betűsorát követi és a somlyói *Historia Domus* megjegyzése szerint Gyalakutai Lázár Imre kéziratai között találták. Cornides Dániel Hájosnak küldött levelében szerepelt a Csíkszentmihályi

Felirat másolata és az a megfejtés is, amelyet Bod Péter készített a felirathoz Cornides fölkérésére.⁶⁵

A tudós munkálkodás mellett több apró följegyzés jellemzi a székely írás 18. századi történetét, továbbra is az írás különössége és ritkasága miatt. Valamennyi Bél Mátyás vagy valamelyik más Telegdi-utód ábécé betűivel készült. Használták titkosírásként, más alkalmakkor az írás különlegessége kapott hangsúlyt.

1738-ban több erdélyi nemesnél házkutatást tartottak a császári katonák, egy ilyen alkalommal került elő Lázár Jánosnál több olyan, nagyapjáról vagy apjáról rá maradt irat, amelyben székely betűkkel írott részek is voltak – az ő nagyapja volt az a Lázár Imre, akiről az imént szó volt.⁶⁶ Lázár János mellett munkálkodott Szilágyi Sámuel református lelkész, a debreceni kollégium tanára, akinek a Csíkszentmihályi Felirat fölfedezését és megörökítését köszönhetjük.

Az MTA Könyvtárában őrzik azt a levelet, melyet Zakarjás János jezsuita misszionárius küldött Peruból 1756-ban rendtársának, Bartakovics Józsefnek. A latin nyelvű levélben a spanyolok kegyetlenkedéseiről számol be – nyilván tartott attól, hogy ha levele illetéketlen kezekbe kerül, bajt hozhat rá is, mert a kulcszavakat székely írással írta. Szamosközyhez hasonlóan egyértelműen titkosírásként alkalmazta tehát a székely betűket, s szintén balról jobbra illesztette őket a sorok közé. Zakarjás azt tanácsolta Bartakovicsnak, hogy ha nem boldogulna a jelek olvasásával, akkor „nézze meg” Bélt, Otrókocsit vagy Vargyast⁶⁷ – ez arra utal, hogy rendtársának, Vargyas Istvánnak is volt olyan munkája, amelyben leírta a székely ábécét.

Félig-meddig titkosnak nevezhető az a följegyzés is, amelyet Gödri János brassói magyar evangélikus pap írt az eklézsia Protocollumába 1785 októberében arról, hogy az oltár fölüjítására Pál Judit adományozott pénzt.⁶⁸ A lelkész székely írással jegyezte föl az adományozó nevét, merthogy az meg akarta őrizni névtelenségét.

Más alkalmakkor – követve azt a 17. századi hagyományt, hogy emlékkönyvekbe székely betűkkel is írtak – az írás különlegessége kapott hangsúlyt. Gödri Ferenc, Sepsiszentgyörgy egykori polgármestere (s talán a brassói Gödri rokona?) juttatott el családi levéltárukából egy levelet Szily Kálmánhoz, aki akkor az MTA főtítkára volt. A levelet Gödri úkapjának, Mihály Györgynek írta névnap-i köszöntőül egy

63 Sebestyén 1915, 61.

64 Szabó 1866a; Szabó 1866b; Sebestyén 1909, 265.

65 Szabó 1866b, 139.

66 Uo., 118; Sebestyén 1915, 57–58.

67 Vásáry 1974, 166.

68 Ferenczi 1992, 62.

K. G. monogramú ember, föltehetően Mihály feleségének, Kovács Sárának valamely Gábor nevű atyjafia. Az 1770-ben készült pár soros írás már jócskán torzult, rajzos betűkkel készült.⁶⁹

A 18. században (és a 19. század elején) készült ábécék, nevek, pár szavas bejegyzések folyamatosan kerülnek elő az erdélyi és magyarországi könyvtárakból is. Vásáry István 1972 és 1974 között az ELTE könyvtárában és az OSZK-ban bukkant rá több székely írásos följegyzésre – Zakarjás előbb ismertetett levelének eredetijére, Pray egyik művében Oertelius kijegyzetelt összefoglalására és egy lemásolt ábécére, Borbás Ignác minorita Bél munkájából másolt le egy ábécét, Királyfalvi Róth István pedig Hájos tanulmányát jegyzetelte ki.⁷⁰ Ferenczi Géza Székelyudvarhelyen talált egy kétszavas tollpróbát.⁷¹ Ezek az emlékek már kivétel nélkül Bél betűsorára vagy Telegdi ábécéjének valamelyik más mutációjára vezethetők vissza.

A 18. század végének lelkesült tudós kezdeményezései ellenére a székely írás körül nem szűntek a kételyek. 1794-ben jelent meg Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító magyar nyelvmestere* Bél ábécéjével és a Csíkszentmihályi Felirat egy megfejtési kísérletével – ez utóbbival, reményei szerint, végleg bizonyítva, hogy a székelyek ábécéje nem valamiféle koholmány. Szavai szerint azért közölte a feliratot, „hogy legalább bédughassuk – úgymond – szájokat azoknak az idegen nyelvű, magyarok ócsárlóinak, a kik méltatlanul azt csevegik (minthogy ők nem látták az efféléket), hogy a régi magyaroknak tulajdon ősi betűjök sohasem lett volna”.⁷² Cornidesnek sem véletlenül kellett annyit hadakoznia a kételkedőkkel: a század második felében föllelt és kiadott történeti források, az izmosodó forráskritika, az összehasonlító történeti nyelvészet kialakulása a következő századra lassacskán kidöntötte a székely írást támogató, egykor robusztus pilléreket. Igaz, a hun származásban még a 19. század elején is sokan hittek, az őstörténeti érdeklődés azonban egy időre némiképpen hanyagolta Attilát, és a nem sokkal korábban föllelt Anonymus hatására inkább Árpád felé fordult. A héber nyelvrokonságnak ugyan maradt még néhány híve, de már nem lehetett komolyan venni. Ráadásul igazi, megnézhető székelyföldi emlék továbbra sem volt, hiszen a Csíkszentmihályi Felirat addigra elveszett, csak másolata maradt meg. Talán ezekkel magyarázható, hogy a székely írás iránti tudományos

érdeklődés a 19. század elejére jócskán lanyhult, és az a frissen formálódó magyar nemzeti identitásnak sem vált részévé. Hiába kapcsolódott szorosan a továbbra is vonzó hun hagyományhoz, az idejétmúlt héber rokonítással való bensőséges kapcsolata rombolta a hitelet. Így aztán, a tudományos szemlélet gyökeres megváltozása miatt paradox módon éppen azok munkái tehették gyanússá, akik a leglelkesebben védelmezték.

A következő időkben a székely írás kérdése a Bod Péter által megnyitott hagyományt követve egyrészt bekerült a magyar irodalom történetébe, másrészt a nyelvtanokból visszakerült a művelődéstörténeti orientációjú történettudományba – hol inkább, hol kevésbé összegubancolódva romantikus történeti álmokkal, a nemzeti mitológia kialakításával, míg végül a század utolsó harmadának kezdetén Orbán Balázs rátalált végre az első, nemcsak másolatban fennmaradt templomfeliratra,⁷³ s nem sokkal később Szabó Károly a kiegyezés józanságával rostálta meg a székely írásról szóló ismereteket.⁷⁴

Munkájával kezdődik a székely írás modern kutatásának története – és egyben ez a korszak a székely írás modern használatának nyitánya.

Irodalom

A középkori székelység 2001

A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. Szerk.: Kordé Zoltán. Csíkszereda.

Aydemir 2002

Aydemir, Hakan: Kun–kipcsak elemek a moldvai csángó nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 98, 198–211.

Bél 1718

Bél Mátyás: *De vetere litteratura Hunno-scythica*. Lipcse.

Benkő 1994a

Benkő Elek: Rovásírási bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában. *Erdélyi Múzeum* 56, 81–83.

Benkő 1994b

Benkő Elek: Középkori rovásfelirat Vargyasról. *Magyar Nyelv* 90, 487–489.

Benkő 1996

Benkő Elek: A székely rovásírás korai emlékei. A székelydályai felirat. *Magyar Nyelv* 92, 75–80.

69 Sebestyén 1909, 266–267.

70 Vásáry 1974, 166.

71 Ferenczi 1997.

72 Gyarmathi 1794.

73 Ez az Énlaki Felirat volt, Szabó 1864.

74 Szabó 1865; Szabó 1866a; Szabó 1866b.

- Benczédi Székely 1960
Benczédi Székely István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*. Budapest.
- Bod 1982
Bod Péter: *Magyar Athenas*. Budapest.
- Bod 2003
Bod Péter: *Magyar Athenas*. Sepsiszentgyörgy.
- Bonfini 1995
Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Budapest.
- Csécsi 2009
Csécsi János: *Observationes orthographico-grammaticae. Helyesírási-grammatikai megjegyzések*. Budapest.
- Dán 1964
Dán Róbert: Cursive Hebrew alphabet from the fifteenth century. *Studies in Bibliography and Booklore* 6, 150–152.
- Dernschwam 1984
Dernschwam, Hans: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Budapest.
- Dienes 1992
Dienes István: A Kalocsa környéki rovás emlékről. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor Klára. Szeged, 31–40.
- Ferenczi 1988
Ferenczi Géza: Székely rovásszövegek megfejtéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 32, 51–56.
- Ferenczi 1992
Ferenczi Géza: A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor Klára. Szeged, 51–67.
- Ferenczi 1997
Ferenczi Géza: *Székely rovásírási emlékek*. Székelyudvarhely.
- Geleji Katona 1906
Geleji Katona István: *Magyar grammatikatska, Avagy az igaz magyar írásban, és szövegben kívántató néhány szükséges Observatiok*. Budapest.
- Gyarmathi 1794
Gyarmathi Sámuel: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. I. Kolozsvár.
- Hagyományok és újítások 1999
Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Szerk.: Gömöri János. Sopron–Somogyfajsz.
- Hegedűs 2003
Hegedűs József: *Hiedelem és valóság: külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Budapest.
- Horváth 2006
Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest.
- Horváth 2010
Horváth Iván: Rovásírás: fel nem tett kérdések. Előadás a Történelemtanárak Országos Konferenciáján. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7117-rovasiras-fel-nem-tett-kerdesek> (Letöltés: 2012. május 7.)
- Horváth et al. 2011
Horváth Iván–Németh Nikolett–Tubay Tiziano: A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése: előzetes közlemény. In: *Szöveg – emlék – kép*. Szerk.: Boka László–P. Vásárhelyi Judit. Budapest, 76–90.
- Hunfalvy 1881
Hunfalvy Pál: *Die Ungern oder Magyarren*. (Die Völker Österreich–Ungarns 5.) Wien–Taschen.
- Jakubovich 1935
Jakubovich Emil: A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. *Magyar Nyelv* 31, 1–17.
- Kézai 1999
Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollok János. Budapest.
- Magyar 1999
Magyar Kálmán: Előzetes jelentés a bodrog-büi X. századi vasolvasztó műhely régészeti kutatásairól. In: *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban*. Szerk.: Gömöri János. Sopron–Somogyfajsz, 207–211.
- Németh 1931
Németh Gyula: A csíkszentmihályi felirat. *Kőrösi Csoma Archivum*. II, 434–436.
- Oláh 2000
Oláh Miklós: *Hungaria–Athila*. Budapest.
- Püspöki Nagy 1984
Püspöki Nagy Péter: A „rovásírás” írástani helye és szerepe a magyar művelődés történetében. In: *Magyar Herald*. Szerk.: Kállay István. Budapest, 9–22.
- Ráduly 2006
Ráduly János: A moldvabányai ferences templom régi rovásjegyei. *Erdélyi Múzeum* 68/3–4, 145–149.
- Rásonyi 1981
Rásonyi László: *Hidak a Dunán*. Budapest.

- Réthy 1888
Réthy László: Az úgynevezett hun-székely írás. *Archeológiai Értesítő* 8, 54–60.
- Révai 1806
Révai Miklós: *Elaboratior Grammatica Hungarica*. I. Pest.
- Róna-Tas 1985–1986
Róna-Tas András: *A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. Néprajz és Nyelvtudomány* 29–30, 173–179.
- Sándor 1991
Sándor Klára: *A Bolognai Rovásemlék*. Szeged.
- Sebestyén 1909
Sebestyén Gyula: *Rovás és rovásírás*. Budapest.
- Sebestyén 1915
Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Budapest.
- Szabó 1864
Szabó Károly: Az enlakai egyház ős székely betűkkel irt felirata. *Koszorú* 2, I., 522–523.
- Szabó 1866a
Szabó Károly: A régi hun-székely írásról. *Buda-pesti Szemle* 2/5, 114–143.
- Szabó 1866b
Szabó Károly: A régi hun-székely írásról. *Buda-pesti Szemle* 2/6, 106–130, 233–277.
- Szalay 1857
Szalay László: *Verancsics Antal összes munkái*. I. Budapest.
- Szamosközy 1992
Szamosközy István: *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Szeged.
- A magyar irodalom története 2007
A magyar irodalom története. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Budapest.
- Szelp 2011
Szelp Szabolcs: A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje. *Magyar Nyelv* 107, 407–428.
- Tánczos 2006
Tánczos Vilmos: A moldvabányai rovásírásfeliratról és keletkezésének hátteréről. *Erdélyi Múzeum* 68/3–4, 150–156.
- Tarnai 1969
Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita...: Egy szállóige történetéhez*. Budapest.
- Thuróczy 2001
Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Budapest.
- Vásáry 1974
Vásáry István: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás* 1974, 159–171.
- Vékony 1992
Vékony Gábor: Varázsszöveg a halomi honfoglalás kori temetőből. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor Klára. Szeged, 41–49.
- Vékony 2004
Vékony Gábor: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Budapest.